

A KIS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA.
XXVIII. KÖTET.

**A NÉPMESE
ÉS
A TUDOMÁNY.**

ÍRTA:

SOLYMOSSY SÁNDOR
ny. egyetemi nyilván. rend. tanár.

BUDAPEST, 1938.
A KIS AKADÉMIA KIADÁSA.

Nyomtatta Kisfaludy László a ref. főiskola betűivel Sárospatakon

ELŐSZÓ.

Az emberiség szellemtörténetének egy kevésbé ismert, de jelentős fejezetét veszi itt az olvasó. Azt hiszem, méltatlan elhanyagoltságát tekintve, ha másért nem, messze távlatai miatt számíthat általánosabb érdeklődésre. – Az anyagot másfél évtized előtt egyetemi előadásaim számára állítottam össze s részletei megjelentek a „Társadalomtudomány” folyóirat II. évfolyamában. Most az azóta felgyűlt elméleti anyag és új szempontok becsatolásával, olvasmányul átdolgozva, napjainkig vezettem a beszámolót.

A Kis Akadémia vezetőségének s különösen dr. Szathmáry László és B art ha István barátaim szíves gondoskodásának kell megköszönnöm, hogy lehetővé tették kis munkám megjelenését.

SOLYMOSSY SÁNDOR.

Szokatlanak tetszhetik az olvasó előtt, hogy a köztudatban olyan komolytalannak ismert tárgyról lesz az alábbiakban szó, amilyen a *népmese*. Ez a pusztán naiv fantazmagóriának tetsző műfaj, amely mindenek fölött alkalmatlanul látszik arra, hogy tudományosan foglalkozzanak vele. Ezt az elterjedt felfogást azonban mindjárt itt az elején helyesbíteniünk kell. Jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy világszerte óriási irodalma van. Nemcsak az egyes nemzetek körében szerte-között gyűjteményes kiadványok, hanem elméleti művek, komoly kutatások hosszú sorozata foglalkozik vele oly terjedelemben, hogy kevés más tudományág rendelkezik hasonlóval. Tegyük hozzá, hogy a vele foglalkozó szaktudomány 1907. óta világszövetsége van, a *Folklore-Fellowsok* társasága (jelük FF, székhelyük *Helsinki*), amely az utóbbi 30 év alatt 121 kötet nemzetközi monográfiát bocsátott ki, közöttük számos elsőrangú mesterművet. Belefagyunk kapcsolódva mi magyarok is. Néhány társammal mi is kötelesek vagyunk, ha bármelyik külföldi szaktudós egy-egy mesetípussal foglalkozni akar, neki valamely világnyelven a magyar anyagot szolgáltatni, viszont ha nekünk van szükségünk hasonlóra, – amint már több ízben előfordult, – ők bocsátják a feldolgozandó téma külföldi anyagát rendelkezésünkre. Ez az összeműködés mindmáig mintaszerűen funkcionál. Alapos ok nélkül mindez bizonyára nem keletkezett volna s a népmese anyagának tudományos jelentőségét nyilván igazolja.

Jelen vázlatos áttekintés éppen ezekről az értékekről kíván kissé behatóbb tájékozást nyújtani.

Előjáróban még csak azt kell megjegyezmem, hogy a „népmese „ elnevezés alatt végig *tündérmesét* értsünk, mert a még közkeletű egyéb alfajok, aminők: a *móka-*, *ijesztő-*, *halmozó-* és *hazugmesék* voltaképp nem egyebek az igazi tündér (csoda) mesék későbbi elfajzott, romlott csökevényeinél. Az *álatmesék* viszont, mint az újabb kutatások kiderítették, a primitív „totem” (állatós)-hitvilág termékei, amelyek vagy egyszerű álköntösei (maszkjai) emberinek elgondolt hősöknek, vagy az egykori vadászember éles megfigyelései az állatvilág előtte feltáruló viselkedéséről, s annak abba való anthropomorf belemagyarázásai.

*

A népmese több évezredes élete folyamán kétízben volt korszakos átalakító hatással az európai kultúrára s befolyását mindkét esetben jellegzetes fantasztikumának köszönhette.

Gyökeres hatása először körülbelül a XI. század vége és XII. század közepe táján jelentkezik, midőn az addigi aszkéta, szkolasztikus, legföljebb még reálistan hősi költészetet alakította át azzal, hogy belevitte csodaelemeit és megteremtette vele a lovagi romantikát.

Ez a különös korjelenség nemrég áll előttünk tisztán. Abba a rég letűnt korszakba az adatok szórványos, gyér volta miatt sokáig nehéz volt betekintést szerezni, csak *Gaston Paris* és társainak újabb keletű kéziratpublikációi: a *chanson de geste*-ek sorozata. (X. századtól a XII. század végéig), majd a nyomukban jelentkező verses lovageposzok nagy irodalma derítették rá világosságot. Ma már hála e föltárásoknak, a lovagkort megelőző időkről, majd ennek berendezkedéséről részletekig tiszta képünk van, akárcsak a homéri eposzok révén az ó-görög életről. Míg a korábbi időkből klasszikus mintákon épült epikumok, rajongó látomások legendái, egy-egy brutálisan barbár hősdal árulják el a korfelfogás alapjellegét, a XI. század derekán váratlanul szinte egy csapásra megváltozik az egész korszellem. Szembeszökő változás elsősorban az, hogy azelőtt a *nő*, a *szerelem* szóba nem kerülnek. A hős vagy el-

vonult életű önsanyargató, vagy künn a világban nagyhangú vasgyúró s az egyik jellemtípus éppúgy mint a másik, lenézője, sőt megvetője a női nemnek. Ekkor egyszerre, mintha álomból ébrednének, mindkettő megtalálja ideálját, – lelki dispoziciója szerint: a hit embere a szent szűz alakjában, a vasember valamely előkelő világi hölgy személyében. Enyhül a korfelfogás egyebekben is. Figyelmük, amely eddig vagy a túlvilágon járt, vagy a csatamezőn, észrevesz sok egyéb földi jelenséget. Képzületük még friss és naiv; csodálkozó szemük érdekes, különös dolgokat fedez föl. Rejtelmeket olvasnak bele az erdők lappangó mélyébe, csukott várkastélyok csendjébe, lakatlan szigetek magányába, vizek titokzatos életébe. Mind-e helyek benépesülnek sajátos lényekkel; azokkal, kikről már előbb is suttoztak itt-amott, de mint istentelen, ördögi káprázatokról nem volt szabad még beszélni sem. Az egykori bő irodalmi emlékek tanúsága szerint ekkor rajzanak elő a homályból a népmesék ismert alakjai: törpék, óriások, rontó banyák, varázslók, sárkányok, velük bukkannak fel: a ködsapkák, repülő köpenyek, táltos lovak, varázssvesszők stb.

A hősnek azelőtt csak a pogány volt irtandó ellenfele, vagy néha egy-egy erőszakos társ, akin szenvedett sérelmeiért bosszút kellett vennie. A tetteiről szóló ének nem egyéb a való élet eseményeinek reális elmondásánál némi költői cicomával, amúgy szép hegedűszóban (ezek az u. n. *chanson de geste*-ek). Ezt az alapján reális, történeti költészetet váltja fel az az elbeszélés mód, mely a hőst az említett csodalényekkel állítja szembe. Itt is a harc még a főfeladat, de már nem a régi modorban. A diadalt e lappangó lényekkel szemben nem mint azelőtt, nyílt egymásnak rohanás biztosítja, hanem a cselek, valamely titkos fortély tudása. Hogy megtörje valamely varázsló hatalmát, legyőzhessen egy-egy ártó szörnyeteget, ahhoz az kellett, hogy a lovag fölkeresse ellenfelét rejtekében, behatoljon különös világába; ennek folyamán izgalmas kalandokba sodródik; rémes helyzetek állnak elő, ahonnan csak félelmet nem ismerő vakmerősége és Istenbe vetett hite képes őt kimenteni. A régi párviadatok személyes kitűnést, az egyéni hírnév kivívását szolgálták; az újabb idők daliája már nem a maga dicsőségé-

ért harcol. Neki vagy egy ártatlanul veszedelemben forgó nőt kell kiszabadítani, vagy azért éli át hallatlan kalandjait, hogy kivívott hírnevével imádottját meghódítsa, szerelmét, kezét kiérdemelje. Ez átalakulás folyamán íme csak azt látjuk, hogy a csaták egykori hadverő vitéze észrevétlenül átváltozott *mesehőssé*.

Hogy a képzelet mind-e csodás teremtményei miért bukannak fel és hatolnak be irodalomba, közfelfogásba ép e biztosan rögzíthető időpontban és *honnan* kerülnek ép akkor elő: vájjon mindent a hispániai mórok közvetítésének tulajdonítunk-e, akik keletről föltétlenül sokat hoztak magukkal a mesék csodavilágából s visszhangjuk lépten-nyomon kicsendül a lovagi mondamesék szerkezetéből, vagy helyi keletkezésűnek ítéljük legtöbbjét (breton, oil-francia, germán, skandináv)? Minderről még nyílt vita folyik. A tény maga azonban elvitathatatlan; az egész középkor eszmevilágának, ízlésének gyökeres megváltozását nem tudhatjuk be egyébrek, mint a nagyrészt keleti mesék hirtelen térhódításának és egyeduralomra jutásának. Amint már egyszer messze keleten, a damaszki és bagdadi kalifák udvaraiban néhány nagy elbeszélő talentum a népmeséből kiérlelte az „1001 éj” mesteri műalkotásait, épúgy a középkori *Európa* fejedelmi székhelyeinek epikusai (*Bréoul, Thomas, Marie de France, Chrestien de Troyes*) ugyanazon anyagból megteremtették a verses lovagregényt.

Évszázadok múlnak el azután. A csodás kalandokban való gyönyörködés, ennek mind mohóbb hajszolása kiváltságos körökből alááramlik a szélesebb rétegekbe. Vándor énekesek látván a hangadó főúri elem ízlésváltozását, maguk részéről az alsóbb rétegek szórakoztatása céljából szintén rávetik magukat az új érdekfeszítő történetekre. Kényelmesebb előadás okából a nagylélegzetű kalandtömegeket elaprózzák epizódjaira, átköltik a nép szája íze szerint s megszületnek azok a rémes kalandos költemények, melyek vándor énekmondók, minstrelek révén tömegajakra kerülnek s később (1765.) a *Percy*-féle gyűjtemény legbecsesebb balladatermékeit szolgáltatják. Ezzel egyidejűen a könyvnyomtatás számára is készülnek a nagylélegzetű lovageposzokból rövid prózai kivonatok, az első népi,

ponyva könyvek. Ez úton szintén sok beférkőzik a szélesebb rétegek emléktárába, úgy hogy legtöbbször a hagyomány fenn tartó ereje folytán ma is közszájon él s a népi mesekincsben számottevő tényezőként szerepel.

Míg azonban az alsóbb néposztályok az ezeréves emlékeket napjainkig megőrizték, ezalatt a felsőbb körök rég megfeledkeztek róluk. Már közvetlen az újkor elején megcsökken az érdeklődés irántuk. Renaissance és humanizmus az ókor józan szemével kezdi a dolgokat tekinteni s a képzelet e tarka, de gyökértelen játékaitól elfordul. A kedvezőtlen áramlat feltartóztatlanul halad tovább s a rákövetkező felvilágosodás hideg, kiábrándult századai kérlelhetetlenül száműztek minden csodatörténetet a gyermekszobákba. Ez időtől nincs a mesének más fenntartója csak a nép és nincs más hallgatója, csak a gyermek.

Az előbb szó volt arról, hogy a népmese kétízben volt korszakos hatással az európai kultúrára. Eddig tartott s ily viszontagságokon ment át az egyik: a költészetre gyakorolt befolyás. A másik újabb keletű: száz-egynéhány évvel ezelőtt indult meg s nem is oly egyetemes kihatású. Fontos azonban egyéb szempontokból. Ez t. i. a kutató *tudományt* termékenyítette meg s eredményei, mint a hullámgyűrűk, azóta kihatnak számos szomszédos területre: a tömeglélektanra, általános ethnológiára, társadalomtudományra stb.

A két *Grimm* testvér, *Jakab* és *Vilmos*, 1812-ben teszi közzé méltán híressé vált mesegyűjteményét (*Kinder- und Hausmärchen*), melyben 200 csodatörténet lát napvilágot. Több közöttük közvetlen népajkról van ellesve, a legszebbek egy egyszerű-casseli majoros asszony diktátumai. Ami *Grimm-ék* szemében e naivságokat nyilvánosságra érdemessé tette, az a jelentős körülmény volt, hogy ezek a primitív mesék részben másoknak bizonyultak, mint az irodalomból ismeretesek, s ép ezen valami ősi patina volt észrevehető. A két testvér rokonságot fedezett fel bennük a germánság ősvallási emlékeivel, amennyire azok skandináv maradványokból (Eddák) s egyéb töredék emlékekből következtethetők voltak. Elméletük ezzel készen állott s előszavukban kifejtették. „E gyarló mesékben

rég elveszettnek hit mythosok ismerhetők fel; az ősi hitvilág törmelékei ezek, széthullott tükördarabok, melyek egykori teljességükből kiválva, másnemű epikus emlékekkel kapcsolódtak s a germánság hosszú élete folyamán mende-mondákká alakultak ... A megtartó erő bennük sok becses anyagot menteit meg számunkra, melyekkel őshitünk töredékes hagyományait kiegészíthetjük.” (2. kiad. Bev. XXVIII. c.) *Grimm*-ék mithosz-restauráló törekvése megkívánta, hogy a germánság más területein is gyűjtést szorgalmazzanak; lelkes sürgetésük élénk visszhangra talált sokfelé. A következő évtizedekben nemcsak a szűkebb német területeken kerekedik buzgó tevékenység, de sorra megjelennek a népajkról gyűjtött skandináv, angol, hollandi, dán mesetárak; sőt más nemzetek is fölfigyelnek s törekcsenek megmenteni a maguk állítólagos ősvallási emlékeit. A szerbekét *Vuk Karadzics*, az oroszokét *Afanaszjeff* gyűjti össze; nálunk *Gaal György* lelkesedik az ideán, de *Bécs-ben* tartózkodván, nem tehet egyebet: megkéri egyik óbester imérőst, az ottani magyar legénység (kún huszárok) parancsnokát, írassa velük össze, ami mesét tudnak.* Így áll elő az a Mrömkötetes gyűjtemény, amely eleinte szemelvényekben németül jelenik meg s csak később magyarul s amely ilyképpen első komolyabb mesetárunk.

Grimm Vilmos odaadással kutatja át az Európászerte gyűjtött új anyagot. Az a reménye, hogy új meg új adalékokat talál a germán ősmithosz hézagainak kitöltéséhez; de várákozásában csalódik s új meglepetés előtt áll. Az idegenből, bárhonnan eredt közlések valami különös módon teljesen hasonlóknak bizonyulnak az ő gyűjtésükhöz. Csodálkozással kénytelen a könyve 2. kiadásában (1820) kijelenteni, hogy újabb rejtély előtt áll: mhídë]iuWnfélaiLépÊk meséi hasonmásai egy-

* Kedves eset füződik Gaal György e lépéséhez. Az óbester a kérést katonásan akarta elintézni. Kiadta huszárjainak napi parancsban, hogy üljenek neki és írják le azokat a meséket, amikre otthonról emlékeznek. Külöcsleg furcsa gyűjtemény kerekedett ebből. Esetlen írással, gyürött érdes p-piroson állt elő a terjedelmes irattömeg. Némelyik így kezdett bele: „Vitéz Óbester úrnak Kovács János közhuszár alássan jelenti, hogy . . . Hol volt, hol nem volt ...!” Az eredeti gyűjteményt a Tud. Akadémia kézírattára ma is őrzi.

másnak, ugyanazon típusok ismétlődnek bennük csupán. Nem lehetnek pusztán szűk területről való germán termékek. 1822-ben harmadik kötetet csatol az előző kettőhöz, amely összehasonlító jegyzeteit és tanulmányait tartalmazza. Ennek beszámolójában így nyilatkozik: „Az egyezéseket időben és térben megszűnt eső hagyományokkal gondosan összeállítottuk, minthogy e körülményre, éppen mert nem könnyen magyarázható, joggal vetettünk különösebb súlyt. Itt-amott bizonyára közvetlen kölcsönzést kell feltennünk; de legtöbb esetben éppenséggel nem s a jelenségnek ekkor nincs magyarázata, ami nem kevésbé feltűnő.” Valóban nehéz volt elgondolni, hogy a skót majoros, a spanyol koldus, az izlandi halász, német mesterlegény, szerb pástor és magyar földműves mind *ugyanazokat* a meséket tudja és nagyrészt ugyanúgy mondja is el. Az adatok pedig ezt a rejtélyes tényt föltétlenül igazolták, sőt amennyi témék új anyag azóta is felgyűlt, mai napig ugyané tapasztalatot támogatják. Erre a valóban különös jelenségre alább még rá kell térnünk. Megfejtése u. i. azóta ki van derítve s a népmesék igazi lényegébe nevezetes bepillantást enged.

Valamely tudományág föllendüléséhez egyéb sem kell, mint egyetlen ilyen megfejthetetlennek látszó probléma, amely szfinxként mered a kutatóra és megfejtést vár.

Egymás után támadtak többé-kevésbé élesszemű kutatók; a kérdés izgalma belesodort a vitába mythologust, nyelvést, irodalomhistorikust egyaránt. A do'og európai szenzációvá dagadt s részletkérdéseiben *elég* korán néhány végérvényes eredményre vezetett. *Geljer* és *Afzélius* pl. a skandinávok és brittek énekes epikumairól, balladáiról kiderítik, hogy azok ;éppúgy hasonmásai egymásnak, mint a mesék. Magyarázatuk egyszerű s ma is helytálló. Ez északi államok egymásközötti tengeri forgalma a középkor egész tartama alatt s később is rendkívül élénk volt; az árucserével karöltve kultúrvívmányok soknemű termékei is kölcsönösen átadódtak. Az angol-skót minstrel és a skandináv skóp sűrűn érintkeznek. Fejedelmek átküldték egymáshoz udvari énekmondóikat, kiket a közel rokonnyelv miatt ott is könnyen megérthettek s a hallott történeti énekeket, balladákat egyszerűen át tudták tenni a saját

táj beszédjükre, még a versforma és rím is nagyrészt azonosnak maradt. Az eredmény tartalmi elemek dolgában nem lehetett más, mint teljes kiegyenlítődés. Az eredeti régi szövegforma pl. közös összevetéssel rekonstruálható belőlük. Afzéliusék világos megállapítása újabb ösztönzésül szolgált a mesekutatóknak, vájjon nem ugyanez történt-e a népmesékkal is?

Kölcsönhatások és pedig műirodalmi forrásból eredő alaszüremlések következményének sejtik a népmesék azonosságát többen: *Chambers*, *Simrock*, *Marbach*, akik népkönyvek és ponyvafüzetek tanulmányozására adják magukat: talán ezek őrzik a rejtély kulcsát? Kétségkívül tetemes mesei anyagnak a nép közé származása keletkezett ez úton is, kivált a lovagkori kalandtömegek (Páréival, Trisztán, Lohengrin, Szép Magellona, Ponciánus stb.) tárházából valók. De viszont számos s talán a legkedveltebb, sűrű előfordulása naiv típus egyáltalán nem (A Hófehérke, Fehérlófia, Aranyhajú királyfi, Édes lány és mostoha lány, Irigy nőtestvérek, Gonosz mostoha, Varázsgyűrű, meg a sok tréfás móka: Az okos lány, Bátor szabó, Cigány, az égben és a pokolban, Belfagor (Jóka ördöge), Három kívánság, Terülj asztalka stb.) távolosnak a lovagi eszmekörtől. A dolog nyitjára végül rábukkanni látszott egy szanszkritista nyelvész kutató, aki minde történetek ősalakját megleti a régi Indusok brahman és buddhista irodalmában; *Benfey Tivadar*.

Néhány értekezéssel próbálkozik előbb, majd 1855-ben közzéteszi a hindosztáni „Pancsatantra” (Elbeszélések és mesék öt könyve) fordítását. Ennek előszava keze alatt önálló köteté nőtt s benne részletesen kifejti elméletét. Szerinte kiinduló pontul el kell fogadni azt a szembeszökő, de fordítása által is igazolt tényt, hogy az európai mesék nagyrésze feltalálható brahmán és budhista írott emlékeken évszázadokkal korábban, mintahogy Európában felbukkant. Egyező voltuk eleve kizárja a külön, egymástól független keletkezés föltevését. A hasonmások feltétlenül közös eredetre vállanak. Emellett ugyan megáll annak lehetősége, hogy az emberiség különféle népei önállóan is termelhetek, sőt bizonyára termeltek is mondákat, meséket, de elgondolható, hogy a máshonnan hallott, keletről jött szebb, kezelebb, ötletesebb termékek, melyeket egy-egy messze elvetődött

egyen helyükbe hozott, vagy szomszédos érintkezés lassú tovar harapódzása útján vettek tudomásul, a saját gyarlóbb alkotásaikat részben átalakították, részben kiszorították az emlékezetből. A régi indus példamesék művészi tökéletes képviselői maguk műfajának, érdekesítően vannak felépítve, telítve merész, de költői fantasztikumokkal s így könnyű volt elnyomniuk a helyi gyengébb kísérleteket. Ezzel szorosan összefügg a másik megállapítása, hogy t. i. a mesék *vándorolnak szájról-szájra* adódva, nagy utakat járnak be s az egyszerű nép kitűnően rögzítő emlékezete az ismételten hallott történeteket megőrzi híven, egyformán, részletesen. A változatok összevetéséből *Benfey* szerint kiderül még az út is, melyen e keleti csodatörténetek Európába kerülhettek.

A buddhista tanok át vannak szöve, telezsúffolva példabeszédekkel s amint a vallás terjesztői e történeteket lépésenként továbbították Indiából Tibetbe, majd onnan egyre nyugatibb területekre, már az itt található változatok közelebb állóknak bizonyulnak az európai meseformához. A Középszázián áthaladó karavánút, amely *Kína* és *Mandzsúria* árúit (selymet, teát) szárazföldön hozza egyenes nyugati irányban Európába, volt tehát a közvetítő útvonala a meséknek is. Emellett nyilván felvetendő az átáramlásnak egy másik, bár népi anyag tekintetében kevésbé fontos iránya, amely perzsa és arab szűrőn át a Középtenger víziútjain hozott át egyes típusokat a kontinens déli és nyugati részeibe. Európában a XII. század előtt tündérmesékről nincs tudomásunk, ez időpont és a keleti kereskedelemnek ekkor fellendült élénksége szintén összevágának; a keresztesháborúk tömegmozgalma is jelentős közvetítőnek bizonyult. Európa kúiturnépei tehát valóban csakis azóta ismerhetnek csodatörténeteket; a műfajnak forrása e magyarázat szerint kétségtelenül *Elő-India*, a fantasztikumoknak egyébként is szülőhazája. *Benfey*-nek néhány kidolgozott példán oly meggyőzően sikerült e tova harapózó vándorlásirányt igazolnia (*Az okos lány*, *Schylock mutivuma*, *Az állatok nyelvét értő gazda*, *Csodaügyes útitársak*, *A három szekrény példázata*), hogy elmélete szinte általános elfogadásra talált. Maga figyelmet azonban arra, hogy a továbbiak kiderítéséhez részlet-

kutatások szükségesek: monográfiák dolgozandók ki minden minden egyes mesetípusra. Ez az elvégzendő munkaprogramm – szerinte – nem is kíván oly óriási fáradságot, mint az avatatlannak hinnék; az egész mesekeincs anyaga voltaképp néhány tucat motívum. csupán, melyek mint a kaledioszkop színes üvegdaTábjai, új meg új típusba állnak össze.

Benfey vándorláselmélete értékes új szempontokkal gazdagította a tárgy ismeretét és közelebb vitt a probléma megoldásához. Érthetőbb lett általa az egységes elterjedtség ténye: ha vándorol a mese, eljuthat mindenhova s egyformát ismerve meg, egyformán fogják tudni és mondani a legtávolabb eső helyeken is. Úgyszólván alapját veti meg ezzel kapcsolatban a „tárgytörténeti összevetések” tudományának, aminek ismét az irodalomtörténet látta jelentős hasznát. Látszólag talajt vesztett *Grimmék* mithoszt kereső szempontja, de csak pillanatnyilag, mert csakhamar újból homloktérbe került némi módosulással. A csodás motívumok ezután már nem szűkebb germán ősvallási emlékeként jönnek tekintetbe, hanem belevonva az újabban felfedezett szanszkrit megfeleléseket is, *indogermán* régiségeket látnak bennök. Ha a rászedett óriások (Thord-ok) mondacsoportja föllelhető Indiában is (v. ö. arakszák teljesen hasonló mondáival), úgy ez egyezéseknek a közös indogermán egység korából eredőknek kell lenniök. Az új felfogás irányához különösen a *philologusok* csatlakoztak lelkesen; adalékaik révén több istennév a hozzáfűződő hitregével nyert érdekes magyarázatot. A nyelvészcsoport (*Kuhn, Schwartz, Müller Miksa, stb.*) azonban hamarosan túllő a célon. Nincs kellő módszertani iskolázottsága a tartalmi elemek összevetéséhez. Véletlenül rokonhangzású nevektől elcsábítva, egymáshoz nem illő, távolról sem rokon motívumokat erőszakol közös típusba.

Elkalandozásaira jellemző a következő példa: Az új mithosz-magyarázó iskola egyik neves kutatója, *Ludwig Laistner*, összehasonlítva az oghuz-török Depé Gőz középpázsiai történetét a norvég Thor-mondával, rokonságukat így igazolja: „Tegyüka ló helyébe a fiatal asszonyt, a széjjelvagdalt tehénszív helyett egy a homlokhoz dobott tojást s a két mese teljesen összevág.” (Das Rätsel der Sphinx. Grundzüge einer Mythengeseichte. Ber. 1889. II.

kötet 161.) Az új iskola elkalandozása folyamán mindent jelképesen, szimbólumoknak kezd magyarázni. Szerintük minden történet *solaris* (astral) jelentőségű és vagy a nap és éj, a tél és a nyár változásaira, vagy a felhőalakulatokban olvasható formációkra vonatkozik. *André Lefèvre* pl. a *Perrault-mesék* bevezetésében nyugodtan fejtegeti a „Piros bóbitás kislány” történetét eképpen: „A piros sapka a hajnalpír vörössége és a kis lány maga is a hajnalpír. A kalács meg a bödön vaj, amit nagyanyjának visz, alkalmasint a szanszkrit áldozati kenyeres az isteneknek felajánlott vaj szokásából eredt. A nagyanyó az esthajnalpír megszemélyesítője, melyhez a fiatal csatlakozni törekszik. A farkas pedig vagy a pusztító nap, vagy elnyelő felhő, vagy az éj.” (Charlens Martens: *L' origine des contes populaires*. Louvain, 1894. 27. 1.) *Angelo de Gubernatis* sem mond kevesebbet, midőn a darab sajtról, amit a róka elcsen, vagy a holló szájából kiejt, azt állítja, hogy nem egyéb a holdnál, melynek aláhanyatlása hozza létre a hajnalpírt. Sőt az a pénz daíab is, amit a halottak szájába tesznek, hogy vele kifizethessék a Styxen való átkelés bérét, voltaképpen semmi más, mint a hold. (Cosquin: *Contes pop. de Lorr. I. Bev. 44. 1.*

E komolytalan, de egyideig egyeduralkodó légvárkombinációkkal szemben a szakbeli kutatók vizsgálatai egyre értékebb eredményekre vezettek. *Félix Liebrecht*, *Cox*, *Cosquin*, *Gaston Paris*, *Reinhold Köhler*, *F. von der Leyen*, a *mi Katona Lajosunk* monografikus egybeállításai mindinkább betekintést engedtek a motívumok élettanába, a változatok törvényszerűségébe. Óriási olvasottság, éles szem s a tárgyban való teljes otthonosság jellemezték minden időkre szóló feltárásaikat. Bennük éli az ú. n. „német iskola” (*Benfey* elmélete) virágkorát.

A német professzori alaposságnak, tudásnak és szorgalomnak ez a diadala azonban mintha féltékenységet ébresztett volna más nagy nemzetek tudásaiban. Az innen-onnan felhangzó támadások nem tárgyilagos, izgult hangjaiból kicsendül a vetélkedők rivális irigysége, mely angol és főképp francia részről mindenkép ki akarja kezdeni a *theoria* egyeduralmát. Előbb angol ethnológusok (*Tylortól Andrew Langig*) teszik a vándorlás-elméletet és Indiából származtatást kritika tárgyává, hangsú-

lyozva egyes önálló, helyi keletkezések lehetőségét, sőt bizonyosságát. Nemcsak, hanem annak valószínűségét is, hogy azonos történetek is keletkezettek több különféle helyen.. Míg ugyanis eddig a kutatás az eurázsiai egységes kulturterületre szorítottott s az itt élő népek meseismereténél tovább nem nézve, kimerült, *Tylor* és *Lang* az összevetendő anyag területét még tovább kiszélesítik. A kezdetleges fokú, vagy őszállapotú (ú. n. primitív) népekről az angolban a gyarmati érdekek miatt rengeteg irodalom állott rendelkezésükre; e tömérdek anyagból módjukban volt kimutatni számos egyező vonást oly elmaradt kultúrájú törzseknel, hova sem az indiai, sem az európai epikus elemek nem juthattak el. Felfogásuk szerint monda és mese primitív elbeszélő forma; elemei ős állapotú helyzetekből fakadtak. Figyelmeztettek arra, hogy a mese hőseinek nincs nevük, csak jelzőjük, mint a kezdetleges törzsek embereinek; a település egyszerű, városok helyett egy törzsfő körül (király) tömörült telepet találunk, vagy magános hajlékot erdők tisztásain, víz szélén; a foglalkozások még alig ágazódtak el, nincs más rang, csak király és alattvaló; földrajzi tájékozódás hiányzik, minden messze van, hogy hol, azt senki sem tudja; történelem nincs, csak régmúlt, vagy jelen, stb. A kezdetleges ember életfunkciói mindenütt hasonlóak: halászok, vadászok; ez egyszerű viszonyok szükségszerű azonosságot sarjasztanak ki a föld bármely pontján s a belőlük keletkező epikum nyilvánvalóan egyforma lesz számos elszigetelt helyen egymástól függetlenül is.

Íme egy példa a sok közül. A „hattyúlányokról” szóló történet a vele kapcsolatos „állatbőr- elégetés”-sel következő tartalmú: Egy csapat hattyú (vagy más nagyobb madár) leszáll a tóba fürdeni; előbb a parton levetik tollruhájukat s mint tündérszép lányok játszanak a vízben. Odavetődött legény meglesi őket, egyiknek öltözetét elcseni. Akié, az nem tud elrepülni. A primitív gondolkodás integritásos világfelfogása szerint kénytelen-kelletlen felesége lesz s mindaddig vele él, míg a férj gondosan elrejtve tartja a toll-ruhát. Évek telnek el, gyermekeik születnek; egyszer a nő rátalál a rejtkehelyre, magára ölti állatköntösét és elrepül. (Eltérő változatok szerint: a férj

fél, hogy neje megleli a bűvös öltözetet s ezért elégeti. E pillanatban neje búcsút vesz tőle és eltűnik.) Az ember hosszú vándorútra kel az asszony után valahogy elvergődik a tündérek földjére (másvilágra, mennybe), ahol ismét egyesülnek.” Ez az elemsorozat ugyanily sorrendben felfalálható a perifériákon többszörösen. Nemcsak izlandi, észt, vogul és mongol alakulatai vannak a középeurópain kívül hanem ismerik Clebes maláj benszülöttei, a Csendes-tenger szigetein élő mikronéziaiak, az Orinoco melléki varrau-indián törzsek, az Amazonas déli partján élő tembe nép, Ceilon erdei veddái, a Behring tengeri arktikus népek, stb. E helyeken feljegyzett változatai annyira beleillenek az egyes törzsek totem-míthoszaiba, hogy azoknak ott, ama néptörzsek keretén belül kellett létrejönniük; az odavándoroltatás, az idegenből való átvétel esete tehát kizártnak tekinthető. A föltevés helyes voltát igazolja még az ily motívumok sűrű előfordulása s azok részletekben egymástól elütő, változatos tartalmú volta. Ily epikus elemekül kell tekintenünk pl. a következő egyetemes, a föld minden pontján előforduló motívumokat: az élet és halál vize, a külső lélek sokszorosan elskatulyázott rejteke (talizmán) a menekülés hátradobott tárgyak segítségével, amikből legyőzhetetlen akadályok támadnak az üldöző előtt (erdő, hegység, nagy víz), az embert megszerve elröpítő Rock madár, a kérőknek kiszabott lehetetlen feladatok, stb.

A kérdés e fordulattal újabb stádiumba került; bekapcsolódott ugyanis az általános néptannak egyik sokat hánytorgatott tételébe, a Bastian hangoztatta „Völkergedanke” (Elementargedanke) érvényének vitájába. A megítélés újabb szempontja itt az: vajjon a természeti törvénynek elismert tétel: „egyenlő okok, egyenlő eredményeket szülnék,” átvihető-e az emberi intézmények, szokások, hiedelmek terére is? Angol gondolkodók, közöttük *Herbert Spencer*, a tétel hívéül és hirdetőjéül szegődtek, s ez alapon egyszerű, magától adódó dolog volt az általánosítást kiterjeszteni a mondákra és mesékre is. E gondolatfolyamotból alakult ki tehát az *angol* (u. n. *anthropologiai*) elmélet, mely a mesék alaptípusainak önálló, helyi keletkezésű voltát hirdeti s .az-egjc központból kisugárzás: a ván-

dorlás teoriájával szembehelyezkedik. Ami szerintük a mithosz és mese egymáshoz való viszonyát illeti, az is a fentiekből adódik s egyetlen tételbe foglalható: elsődleges kialakulási alapegység a mese, másodlagos képződmény belőle az ez alapon megszilárdult mithosz, a hitrege. *Andrew Lang* ezt így magyarázza: „Ha megállapodtunk abban, amit lehetetlen el nem ismernünk, hogy a mesék sokkal szélesebb területen ismeretesek a műveletlen fajok és népelemek között, mint a fejlettebb, gazdagabb egységű mithoszok, úgy arra szabad következtetnünk, hogy ott, ahol a mithoszt és népmesét ugyanazon tartalommal találtuk, a mese kezdetlegesebb termék; tulajdonképp nyers anyag, melyből a mithosz rendszeresebb, tökéletesebb formája állott elő. Így, ha a homerosi *Symplegadok* történetét (egymáshoz csapódó sziklák mondája a Bosporus fekete-tengeri torkolatában) megjeljük az aztékok, eszkimók, új-zélandi benszülöttek hitregéiben, levonhatjuk belőle a következtetést, hogy az *Odysseiának* idevonatkozó helye az összezáruló sziklákról egyszerű népmeséből fejlett, későbbi művészi képződmény”. (Saturday Review. 1878. máj. füz.)

Nem bocsátkozunk egyelőre sem az angol, sem az előző más nemzetbeli nézetek boncolgatásába. Annak megállapítása, mi maradandó e föltevésekből és mi bizonyult belőlük tévesnek, maradjon akkorra, midőn a népmese problémájának egész fejlődésfolyamata tisztán áll előttünk s velük szemben mai tágabbkörű tudásunk szerint pontosan körvonalazhatjuk a jelen idők álláspontját.

Francia folkloristák és tárgytörténészek a 90-es évek elejéig *Benfey* híveinek vallották magukat. *Gaston Paris* és *Emmanuel Cosquin* mindvégig kitartanak az indus-theoria védelmében s annak legerősebb oszlopai gyanánt szerepelnek. Már a következő ivadékrend szaktekintélyei: *Gaidoz*, *Sébillot* és *Luzél* kiegyeztető állásponton vannak s részben elismerik az angol iskola igazát. Első erős támadás a vándorlás tanát *J. Bédier* részéről éri, ki a középkori verses anekdoták, u. n. fabliau-k tartalmi anyagát teszi széleskörű vizsgálódás tárgyává. (Les fabliaux. Etudes de littérature populaire. Paris. 1893.) Megrója joggal a *Benfey-féle* feltevés védőit azért, mert szájhagyó-

mányon élő anyagra irodalomtörténeti módszert alkalmaztak s azt tekintették régebbi alakulatnak, amelyről korábbi feljegyzés áll rendelkezésre. (A hindu feljegyzések t. i. fél-ezer évvel régebbiek az európaiaknál.) Az írásba rögzítés ideje azonban merő véletlen s a tartalmak fokozatos kiképződésétől független dolog. Ősi buddhista szövegek lehetnek ugyanazon történet későbbi, fejlettebb alakulatai, míg akár mai feljegyzésekben lap panghat a típusnak sokkal kezdetlegesebb, eddig csak népajkon élt formája. Vizsgálódásai végén arra az eredményre jut, hogy a XII-XIII. századi francia fabliau-k közül az írásban ránk maradt 147 darabból csupán 11 akad olyan, melyet keleti eredetűnek lehet minősíteni, a többinek sem szanszkrit, sem perzsa, arab írásokban nincsen megfelelője; vagyis ezeknek szükségkép európai, sőt nyugatpart vidéki népek képzettermékeinek kell lenniök. Az arány az indus theoria védőire lesújtó eredményű, amit *Bédier* nem is habozik fennen hangoztatni.

Támadását hosszú, szenvedélyes vita követte, amely az előkelő „Romania” folyóirat évfolyamaiban zajlott le s a kérdést nem volt ugyan képes végérvényesen eldönteni, de *Bédier* eredményeit megérdemelt csekély értékűre szállította le. A régi álláspont védői könnyű szerrel kimutatták még vagy 10 fabliautárgyról a keleti származást; majd hozzájárult az orosz folkloristák beleszólása, akik élükön *S. Th. Oldenburggal* (a *Lai d' Aristote* és társairól) még több alapmotívumot vezettek vissza indus eredetre. A napkeletről jött fabliau-tárgyak száma így fölszokott kb. 40-re. *Bédier* tévedése mégis másban gyökerezett. A dolognak t. i. a legkönnyebb végét fogta akkor, midőn vizsgálódásaiban pusztán a fabliaukra szorítkozott s belőlük akart az összes mesetípusokra, epikus alapelemekre illő általános eredményt kikövetkeztetni. A fabliau mindenekfölött nem mese, még kevésbbé tündérmese, pedig az egész nagy tudós vitában voltaképp ez utóbbi fajtán fordul meg a kérdés, mert ez tartalmaz leginkább csodás, mágikus, mithikus részleteket. A fabliauk viszont anekdotaszerű reális facetiák: szörnyű illetlen, de mulatságos tréfák, amiket mindenütt ismerhettek; egyszerű helyi, lokális termelés s az egyes mókák nincsenek is külön-külön egyetemesen elterjedve. A probléma súlya pedig

ép ez utóbbi körülményen nyugszik: miért ismeretesek bizonyos sajtószertű fantazmagóriák meseformába öntve, a régi kulturvilág egész területén ugyanegy alakban? *Bédier* eljárás módja a kérdés megkerülése s ezért egész jelentősége epizódyszerű, a csodamesék dolgát még csak nem is érintő.

Históriai áttekintő szemlének keretében nem szabad megfedkezünk egy valamivel előbb felbukkant, de a maga idején kevés nyomot hagyott elméletkísérletről, mely az egész kérdés-komplexum anyagára kiterjeszkedve, látszólag ötletszerűen, egy jelszóba sűrítve kívánta a probléma megfejtését nyújtani. Az ötlet *L. Laistneré* s abban a fent idézett művében fejtette ki, melynek: nem szándék nélkül adta a: „Sphinx rejtélye” címet. Megfigyelésében a mese különös felépítéséből, minden egyéb szellemi terméktől elütő struktúrájából indul ki. Ezek a csodatörténetek u. i. lényegükben a képzelet imbolygó képeinek *laza* egymáshoz fűzései. Hasztalan keresünk bennük logikus szerkezetet, szorosan egybekulcsolódó eseménysort, tudatos megtervezettséget. Vékony szátra fűzött, kisebb képegységei bárhol megszakíthatók, vagy más, vele össze sem függő epizóddal bővíthetők. *Laistner* szoros rokonságot talál e szerkezeti lazaság és az *álmom* tűnő, játszói látomásai között. Itt tapasztalhatunk csak hasonló imbolygást, téveteg kisodródásokat, emlékképek indokolatlan egymásutánját. Sőt talál *Laistner* egyebet is, amit döntőnek tekint. Számos mese és monda a maga szorongó rénr képeivel, kínos helyzeteivel, halálfélelmével szakasztott mása egy-egy boszorkánynyomásos álmunknak. Kétkötetes műve az idevágó támogató adatok tárháza. Hogy műve kevesebb figyelemben részesült, mint érdeme szerint kellett volna, ama szeretlen elkalandozásoknak tudható be, melyek közül egyet bemutattunk. Végzetes tévedése volt másfelől a teljes ősalapítói mitológiát ugyanez egy okra visszavezetnie, holott az ősvallási képzetek forrása már az ethnológusok korábbi fejtegetéseiben nagyrészt más és meggyőzőbb magyarázatra talált. Így a fölötté értékes mag sziklára hullott, osztozott dicstelen sorsban a laikus mitológizálások próbálkozásai és szinte tudomásvétel nélkül szállt velük közös sírba. Amint azonban a jelek mutatják, *Laistner* elmélete: az álmokképek nagy befolyása a

mesék motívum-képződésére, fel fog támadni. Részben már ki is kelt sírjából s ha majd a ma divatos, szélsőséges freudizmus, mely lényegileg belőle indult ki, nem fogja többé kompromitálni, ismét komoly jelentőségre emelkedik a kutatók szemében.

Időközben folyt a vizsgálódás és rendszerezés munkája tovább. Az egyazon típusba tartozó termékek egybeállítottak; összevetésük alapján kitűnt, hogy nemcsak egyes eltérő variánsok különböztethetők meg bennük, hanem változatscsoportjaik vannak. Ezek a csoportok területeloszlás szerint egy-egy zárt egységet, változat-telephelyét mutatnak. Egyik-másiknál már meg lehetett állapítani, melyik telep a régebbi keletkezésű, melyik fiatalabb, melyikből és hogyan ágazódott el a többi. Mindez elmélyítette a betekintést, a formaképződések dinamikájának ismeretét. A rendszeresen osztályozott anyag ezzel egyidejűleg gyűjtőtárakba foglaltatott.

Ez a hangyamunka, amelyért a kutató ma nem lehet eléggé hálás, különösen három, ernyedetlen szorgalmú tudós nevéhez fűződik. *Emmanuel Cosquin* az egyik, aki az általa gyűjtött elszászlotharingiai francia mesékhez appendixként csatolta roppant tárgyismeretének összehasonlító eredményeit (*Contes populaires de Lorraine*, Paris. 1887. I-II. k.) Másik a belga orientalista *Victor Chauvin*, aki bibliografikus egybeállításban közölte a keleti epikumok teljes anyagát, amint azok a felszívó arab irodalomban jelentkeznek; kivonatban adta tartalmukat és egyenként a rajuk vonatkozó európai irodalmat is (*Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux arabes publiés de 1810 à 1885*. Liège, 1892–1909. 11 kötet). Szédületes olvasottságban vetekszik vele *Johannes Boite* és *Georg Polivka* gyűjteménye, mely a Grimm testvérek 200 meséjéhez fűzött párhuzamos jegyzeteket tartalmazza 5 vaskos kötetben, oly módon szerkesztett utalásokkal, hogy a jövődő bűvár szempontokat, irányítást talál benne a még kidolgozásra váró monográfiák elkészítéséhez (*Anmerkungen zu den Kinder u. Hausmärchen der Brüder Grimm*. Neu bearbeitet... Leipzig, 1913-1918. I-III. k.: befejező két kötete 1930-32. u. o.)

Akadtak az egyre gyűlő anyaghalmoz láttára kishitűek és rövidlátók, akik az áttekinthetetlennek látszó őserdőtől meg-

riadtak, elvesztették tájékozódásukat és belefáradva, elcsüggedve, az egész kutatás csődjéről kezdtek beszélni. A kedvszegett lemondásnak e képviselői közül kiváltkép *Dr. Adeline Rittershaus*, zürichi docens fejtegetései találtak sok helyt visszhangra (*Die neuisländischen Volkmärchen, Ein Beitrag zur vergleichenden Märchenforschung. Halle, 1902*). Könyve elé írt bevezetésében (I–L. 11.) kijelenti, hogy a mesék eredete mesze őskorba nyúlván vissza, azok miként való keletkezéséről és formai képződéséről beszélni hiábavaló kísérlet; oda ösvény nem vezet, onnan adatok nincsenek. A változatok gyűjtése és párhuzamok tanulmányozása sem kecsegtet sikerrel; a sok kisebb nagyobb eltérések össze-visszaságaiból biztos, értékes eredmény soha levonható nem lesz.

A dolog azonban korántsem ily veszedelmes. Aki némi elszárással beleolvassa magát néhány mesegyűjteménybe, – ajánlatos ily célra lehetőleg eltérő tájakról és nemzetek köréből valókat kiszemelne – csakhamar kialakul az illetőben valami egység, az u. n. *törzsmesék* ismerete. Bármennyit olvas aztán hozzá, mindennütt ugyanezen törzsmeséket fogja megtalálni a táj és nemzet jellege szerint némileg eltérő köntösben. Alapjában véve alig van több ily törzstípus pár száznál s a bennük előforduló motívumok, meseelemek is legfőljebb cserélődnek, de újakkal nem szaporodnak. Hogy az alapmotívumok és állandó típusok összevetéséből nem volna pozitív eredmény kihozható, az sem áll. Mint alább majd látni fogjuk, már eddig is számos meglepő tény volt belőlük kiemelhető, s a munka a jövőben még dúsabb aratásra nyújt kilátást; eredményekre, melyek élesen bevilágítanak nem ismert régi kultúrviszonyokba, őshaza megállapításokba, szomszédos és rokon népcsoportok érintkezési viszonyaiba, tömeglélektani szempontból pedig a mondák és legendák keletkezésébe, tömegajkon való kialakulásuk módjaiba, stb.

A mesekutatás, mint sajátos tudományág, tehát nemcsak nem jutott kátyúba, mint egyesek gondolták, de most kezd igazán diadalmasan kibontakozni teljes jelentőségében, A sikeresen bűvárokodók példaképeül idézhető e tekintetben *Antti Aarne* finn tudós, az u. n. *földrajz-történeti módszer*” (*finn elmélet*) követője és fáradhatatlan harcosa.

Ezt a joggal finn módszernek nevezhető kutató eljárást *Krohn Gyula* helsingforsi professzor teremtette meg a Kalevala-dalok tanulmányozása közben. Eljárásmódjára következőkép jutott. Anton Boreniusnak egy közzétett értekezésében: „Hol keletkezett a Kalevalarunák (finn őstelepülésről szóló népi énekek) szövege?” Nem teremhetett ott, ahol gyűjtjük, a köröves *Lönrot Illés* azokat följegyezte. Lönrot t. i. nem finn földön, hanem attól keletre, az orosz területeken élő finn karéliai^{ná}L bukkant rájuk^Ámde a szövegek nyelvi alakjai, fordulatai, rímei nyugatibb nyelvjárások formáit árulják el. Az egész hagyománytömegnek tehát vándorolnia kellett nyugatról keletre, miközben változások érték. Míg eredeti keletkezés helyén idővel kiveszett, itt keleten fennmaradt a nép emlékeiben. *Krohn* tovább haladt e nyomon és észrevette, minél nagyobb utat tett meg egy-egy ének, annál eltérőbb lett az eredetitől, mely utóbbinak töredékei a régi telephelyeken még részben itt-amott fölfedezhetők voltak.

A finn nép talán az egyetlen, mely régi hagyományait szinte teljesen felgyűjtötte s a rendelkezésre álló gazdag változattömegből ki lehetett ilymódon keresni, megállapítani ama bizonyos termék ősfarmáját, archetípusát. Ebből két, módszer-tanilag értékesíthető eredmény szűrődött le, melyek eszerint mint folklóre-törvények bárhol alkalmazhatók és bárminő népi termékre érvényesek: 1. a szájról-szájra adott népi termék úgy terjed, mint a növény: lassú tovarapózással, miközben észrevétlen, fokozatos átalakulások érik; minél messzebb vándorolt, annál eltérőbb változatot mutat. 2. Ebből kiindulva, a variánsok révén meg lehet állapítani visszanyomozással bármely típus ősalakját:és kiinduló pontját. – Ezt az eljárásmódot aztán a fölfedező fia és utóda: *Kaarle Krohn* néhány állatmesére alkalmazta meglepő sikerrel. Tőle vette át módszerét *Antti Aarnes* hozzáfűzve a maga tapasztalatait, kiérlelte azt a kutató módszert, amely méltán viseli azóta nevét.

Valamely elbeszéléstípus ősfarmájának rekonstruálására van *Panzer Frigyesnek* is sajátos eljárása (*Hilde-Gudrun*, 1904. *Beowulf* 1910, *Sigfrid*, 1912), minthogy azonban folklóre szempontok fgyelembevétele nélkül készült, követőkre nem talált.

Aarne módszere ennél kiérettebb és biztosabb. Teljesen új „alaptételből indul ki, amit részben eddig nem láttak, részben nem mertek kimondani. Szerinte a teljes mese korántsem ősi képződmény; sőt késői történeti idők hozták létre mint zártformájú műfajt, amely egyéb költői műfajoktól eltér és pregnáns jellemvonásainál fogva első pillanatra felismerhető. Élesen megkülönbözteti a formátlan mondától. Míg ez utóbbi a nép közt élő alakjában proteusi változatosságú, sehol szerves kerek egészé nem alakul s csupán egyetlen eset, egy tapasztalat csodás magyarázatául szolgál, vele szemben a mesének kötelező formatörvényei vannak; bármily laza is, meg van komponálva; fokozott érdekkeltésre, tehát *művészi* hatásra törekszik, bonyodalmat teremt, s a végén megoldja. Szóval tudatos felépítésű műtermék, amely egykor virágzása korában szinte műirodalmi kötöttséget öltött magára s onnan később a nép ajkára kerülve, lazult valamelyest, de eredeti kereteit megtartotta. Ebből önként következik, hogy minden mesetípusnak kellett egykor elsődleges formájának, összövegezésének (archetípus) lennie, amely a maga nemében szükségkép teljesebb, kerekebb, tökéletesebb volt a ma ismert szétzilált változatoknál, szóval olyan költői alkotásnak tekinthető, mint bármely régi epikus mű vagy dráma.

Ma a mese, szerinte, idejétmúlt, lejárt, céltalan és fölösleges valaminek tűnik elénk; töredékes emléke egykori fejlett és virágzása idején létjogosult voltának; amolyan Tylor-féle „survival”, csökevény, melyből mint az archeológusnak a maga törött cserépdarabjaiból, meg kell tudni határozni a voltának korát, teljes alakját, irányzatát, létcélját; vagy a paleontológianak összeállítania néhány őskori csontból (törmelék) az egész állat vázát. Csak ha mindezen túl vagyunk, kerülhet sor a lassú pusztulás fokozatainak megállapítására.

Aarne rendszerének jelentősége a kutatás technikájának teljes kiépítésében rejlik. Hogy ezt az itt vázolt munkát elvégezhessük, aprólékos részletkutatásra van szükségünk. Első feltétel a vizsgálandó típus *összes* meglévő változatainak ismerete elterjedésének megállapítása céljából; majd következik ezek elemekre bontása, ízekre szedése és minden egyes vonásának

rendszeres összevetése a változatok teljes sorozatán keresztül. Messze vezetne, ha mindazon szabályokat, utasításokat részleteznék, melyek e lépésenkinti haladást előírják. Az érdeklődő meglegeli a helsingforsi „Folklore-Fellows Communications„ (FFC) időszakos közléseinek 13. füzetében (1914). *Aarne* kidolgozott módszerével megteremtette a mesetudomány szövegтанát, *filológiját* s hozzá számos végigkutatott példán igazolta annak, ha tán kissé nehézkes formában is, de adott viszonyok között eddig legmegbízhatóbb eredményre vezető használhatóságát. Kidolgozott példái között említésre érdemesek: a Mémoires de la Société Finno-ougrienne XXV. kötetében közölt három mese: Csodamadár, Mese a varázsgyűrűről, Csodatárgyak és tündérgyümölcsök. A FFC. publikációi között 11. sz. a. Állatok vándorúton; 15. sz. a. A kakas tanácsa; 20. sz. a. Nagyothallók; 23. sz. a. Szerencsefi (1916). Elsőrendű dolgozatai még: a mesék típusrendszerének egybeállítása u. o. 3. sz. a., valamint tájékoztató tanulmány a világirodalom mesegyűjteményeiről 14. sz. a. Grimmék saját meséihez csatolt magyarázó kötetüket 1822-ben tették közzé, eszerint a népmesével való tudományos foglalkozás nem sokkal több 100 évesnél. Ez időszak változatos történetéről csak megközelítő hű képet is adni alig lehetett módunkban az előző néhány lapon. A legfőbb mozzanatok kiemelésére szorítkozva, azok átmeneteit, szerves összefüggésüket, az egész tudományos haladásnak kilengéseiben is következetes folytonosságát nem lehetett érzékeltetnünk. A vázlatos áttekin-téssel talán mégis előkészítettük a talajt a további mondani-valókhöz.

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy a népmese problémái három kérdés körül csoportosulnak: honnan és hogyan származott a mese? Mik a lényeges fogalmi jegyei, vagyis mit' tartunk igazán mesének, mit nem? Végül: Mi hozhatta létre egyenletes elterjedtségét? – Közülök a döntő súly az első kérdésen nyugszik. Ha reá mai ismereteinkkel az előbbieknél ki-elégítőbb feleletet adhatunk, vele új és helyesebb megvilágításba kerül a másik két kérdés is.

A mese eredetéről két merőben ellentétes felfogást találunk az angolok és finnek magyarázatában. Amazok, főképp *Andrew Lang* és *Hartland* a kezdetleges törzsek elbeszéléseit, ha valami földöntúli varázslatos elem vegyült beléjük, épúgy mesének minősítik, mint a mai köznapi tündértörténeteket; a két fajta náluk azonos fogalomba olvad, egy műfajnak tekintendő. Ez az egyenes perspektíva visszafelé a legvégső forrásig, az ősember dadogásáig, valami megvesztegető, tetszetős képet adott. Támogatta e vélekedést nagy tekintélye súlyával *Wundt Vilmos* is (*Völkerpsychologie*, 1905. II. köt. I. rész. 328-tól), aki szerint az epikus termékek eredetéről szóló fejtegetést ezzel a mondattal kellene bevezetni: „Kezdetben vala a mese!” – Az angolok adattömege és *Wundt* rendszerező talentuma egyideig a folkloréistákat is bűvkörében tartotta; esküdtek rá, mint másképpen el sem képzelhető bizonyosságra. Szinte félénken, habozva merte később *von der Leyen* kölni professzor aggodalmát kifejezni a merész egybekapcsolás felett; ő nem lát fokozatos átmenetet, közbülső formát onnan idáig. (*Das Märchen*. Leipzig. Quelle u. Meyer. 1911.) *Antti Aarne* merte aztán határozottan kimondani, hogy a föltevésre, ha mai népmeséinkből indulunk ki, semmi komoly alapunk nincsen. A primitív elbeszélések és jelen folkloré-meséink között mélyreható különbségek vannak s ha valódi mesének az utóbbit tartjuk, ki kell rekesztenünk a primitíveket, mint másfajta, eltérő, inkább mondaszerű képződményeket. A különbségek valóban nemcsak színvonalbeliek, nemcsak fejlődéstörténetileg mélyebb és magasabb fok eltérései, hanem kiterjednek a kétféle jelenség lényeges jegyeire.

Aarne kijelenti, hogy a népmese műforma, az ős állapotú törzsek rokon történetei pedig még nem öltöttek kötelező formát. Hozzátehetjük, hogy tartalmilag is eltérők egymástól. A népmesék alaptémája: vagy valamely egymáshoz való emberpár súlyos viszontagságok után szerencsés összekertülése, tehát *szerelmi indíték* a fő tartalom, vagy az ártatlan hős bajba kerül, jóhiszeműen zsákmánya lesz titkos hatalmának, de végül feltétlenül diadalmaskodik s az ellenséges, rontó hatalom felsül, esetleg belepusztul. Sem egyik, sem másik típus nem illik

bele a kezdetleges gondolkodás ideológiájába. Ősállapotú emberben az ethnologia kétségtelen megállapítása szerint nincs altruizmus, tehát nincs a pusztán érzéken felülemelkedő szerelem, semmi esetre sem olyan fokú, mint a népmesében. Rideg alapú egyesülés a házasságuk; a nőt az ura vagy rabolja, vagy vásárolja, mindkét esetben birtokának tekinti, mint más tulajdonát képező tárgyat. Vágyat, sóvárgó epekedést egy kiszemelt nő iránt soha nem érez, miatta veszedelmes vándorlásoknak nem teszi ki magát, szóval azt a lelki rugót, ami meséinknek ma elengedhetetlen főtéma, benne hasztalan keressük. A primitívek e viselkedése az etimológiának egyik legbeigazoltabb tapasztalata. Ugyanúgy vagyunk a mesék másik fontos tényezőjével. Hogy az illető hős, ha bármi erős vagy ravasz is, diadalmaskodik az ellenséges titkos hatalmak fölött, azt a ősállapotú ember elképzelni nem képes. Vegyük elő a tőlük följegyzett szövegeket, legkényelmesebb formában a Diederichs-féle vállalat „Die Märchen der Weltliteratur” kötetei közül a Meinhof-kiadta afrikai gyűjteményt (1917), a Hambruch-féle Csendes-tengeri szigetetről valót (1916), vagy a Koch-Grünberger indián meséit Dél-Amerikából (1920), a hős egyetlen egyben sem diadalmaskodik, ha t. i. ember és nem maga is isten; viszont nem tudnánk megnevezni igazi mesét, amelyből a hős győztesként ne kerülne ki, ha a poklok minden ördöge szövetkezik is ellene. A mesében *Aarne* fejtegetései szerint félreérthetetlen törekvés nyilvánul az érdeklődés minél fokozottabb felcsigázására. Egyre nehezebb feladatok elé állítja hősét, a szegény mind lehetetlenebb helyzetekbe sodródik s a végén mégis ura lesz minden bajnak. Hogy az ellentét kiélesedjék, a hős gyakran együgyű, balga alak, aki látszólag egyszerű emberi tettet sem képes sikeresen végrehajtani, mégis győz és királylányt szerez feleségül. Lehetetlen észre nem venni a felépítés célzatosságát, a halmozást azért, hogy lélekzetfojtva hallgassák, hogy a végén, mikor minden jóra fordul, a megkönnyebbülés sóhajtását váltsa ki hallgatóiból. Mind ez *művészi* célt, hatáskeltést szolgál és mindezt hasztalan keressük a kezdetleges színvonalú lelkek gyarló, egy-egy esettel kimerülő elbeszéléseiben. A mese tehát kikerekült, zárt egységű műformaként áll előttünk, melynek

hagyományos kerete, megállapodott szerkezete van, viszont a primitív csodatörténet mindebből mit sem árul el, hanem esetenként a tárgy természetét szerint ölt meg nem kötött, ad hoc alakulatot. Nem is egyenletes elterjedésű, mint a népmese; a történetet a törzsön belül marad, már a szomszédos törzsek sem ismerik. Azoknak más jellegűek a hitvilági hagyományaik s ez istenfiakat, hősokeket ha ismerik is, nem nézik övéiknek.

De felmerül most már a kérdés, ha annyira nyilvánvalók e különbségek, miért nem vették észre *Hartland*, *Frazer* és *Wundt*? – Magyarázhatnók azzal, hogy nem voltak florloristák, nem ismerték kellőképp a népi meseanyagot, vagy ha ismerték, nem ennek szemszögéből vizsgálták a kérdést, hanem feladatuk elsősorban a primitív elbeszélések vizsgálatát s azok hovakapcsolását tűzték ki, mikor is, mint legközelebb álló rokonság, a népmese kínálkozott hozzá alkalmas folytatásul. Közbejártshatott a fogalmi elnevezések pontatlan volta is. Beszélünk drámák vagy eposzok meséjéről; „mesebeszéd”-nek mondjuk, amit nem tartunk igaznak. Az angol: fiction, tale, a francia: conte, tradition, a német: Sage. Märchen szavak jelentései elmosódó körvonalúak. Azt hisszük mégis, az élesszemű megfigyelőket mindé körülmény alig vitte volna tévedésbe, ha egy döntő körülmény nem szól látszólag igazuk mellett. A primitív történetek epikus magja ugyanis lépten-nyomon megjelölhető a későbbi kiérett műfajú népmesékben. A mi náluk hitvilágukban gyökerező felfogás, természetszemléletük különössége, abból sok megjelenik a mi népmeséink tarka motívumaiban, mintha az összerakott mozaikoknak egyes darabjai egyenesen onnan lennének kölcsönvéve.

Középamerika huiól indiánjai azt tartják, hogy az erősröptű madarak: sasok, sólymok, „látanak és hallanak mindent, varázserővel rendelkeznek, amely szárnyuk tollaiban rejlik. Ha a tollaikat sámán viseli, az előtt sem marad rejtve semmi, ami a földön és a föld alatt történik; beteget gyógyít, halottakat támaszt fel, embert állattá és viszont képes átváltoztatni stb.” (C. Lumholz: Unkown Mexiko, II. 7.) Meséink hőse, ha jót tesz a madárral, az szárnya tollával ajándékozta meg, mellyel tetsezése szerint madárrá változhatik, vagy ha meglengeti, mikor

veszélyben van, a hálás állat rögtön ott terem és megsegíti. A cseroki indián törzsek úgy tudják, hogy tavaik vizében a halak rendes polgárosult társadalomban élnek, „falvaik vannak a víz fenekén, jókarban tartott útijaik, mindenben emberi módon élnek és viselkednek.” (S. Mooney: *The sacred formulas of the Cherokee*. Report of the Smithsonian Institute, Washingt. VIII. 375.) Emlékezzünk meséink víz alá szálló hőseire; vagy hal képében sellő csalogatja be, vagy valamely odakerült tárgyért kell alámerülniük; lent fényes palotát találnak, benne képzelhető pazar kényelem, a csábító hal tündérlánnyá változik, szolgálók veszik körül, tánc, zene és szerelemből áll az élet, stb.

Rézbőrű őstörzsek az Amazonas bozótvilágában mesélik, hogy egyik-másik titokzatos szellem hatalma köréből úgy lehet csak megmenekülni, ha az illető fogoly a házban leköp, mikor is a bent kezdezősködő szellem hívó szavára ezek felelnek a menekvő helyett, míg ez területéről ki nem szabadul. (Koch-Grünberger: *Indianer-Märchen aus Südamerika*, 1920. 10. és 47. sz. a.) Mindenki ismeri az „Ördög lánya” meséjét, ha máshonnan nem, Arany János „Rózsa és Ibolya” c. verses feldolgozásból. A népi változatok Európaszerte ugyanúgy beszélnek el a hősnő és párja szökését, alig elvétve találunk helyette illedelmesebb formát, a köpés helyett vízcseppeket, vagy mint Arany-nál 3 vércseppet. Hazai- változatokból a típusnak 12 példányát ismerjük s közülök hatban köpés szerepel. (Magyar Nyelvőr 17. k. 426; u. o. 28. k. Arany László, *Népmesék* 7. sz.; Erdélyi J. *Magyar Népm.* 8. sz.; Kisfaludy-Társ. *Népkölt.* Gyűjt. 9. k. 20. sz.; Gaal Gy. *Népm.* gyűjt. III. 35.)

Mikor a polinéziai gyógygyavas már-már halódó páciensét varázsló szertartás közben füvel, vízzel életrekelte, elbeszéléseik szerint a beteg azzal tér magához: „De jót aludtam!” (P. Hambruch: *Südseemärchen*, 1916. 43., 63. és 68. sz. történeteiben.) A mondás szakasztott így fordul elő az „Állatos fivérek” és az „Irigy bátyák” mesetípusban, bármely nép változatformáit nézzük is. Hasonló Ponape szigetén Mikronéziában az ember-evő óriás szava édesanyjához, mikor hazajön és a hajlékában rejtőző hőst megérzi: „Emberszagot érzek!” (Hambruch id. m. 50. és 54. sz. a. v. ö. 348.1. is.) Európának szinte összes Polifém-

meséiben (egyszemű óriás Homérosznál) ugyané helyen ugyané szavakra találunk. A nubiai Namaqua-törzsek egy állatmeséjükben említik, hogy lányos háznál a főnökapa a jelentkező vőjelöltet próbának veti alá, ki akarja tapasztalni derékségét; egyebek közt irtást kell végezni az őserdőben, de nem kap hozzá egyéb szerszámot egy agyagfejszénél, amely az első vágáskor eltörik (C. Meinhoi: Lehrbuch der Namasprache, 1909. 159. 1.). Meséink szerint a hasonló helyzetbe került kérő üvegfejszét kap, amellyel éppúgy jár. Itt is, amott is az apja révén varázsolni tudó lánya segít kérőjén... és i. t. Szaporíthatnok példáinkat százzszámra menő hasonló egyezéssel. (Belőlük igen sok össze van állítva Dähnhardt nagy gyűjteményében: *Natur-sagen* I-IV. köt. 1907–12.)

Félreismerhetetlen tények előtt állunk. A primitívek itt említett hitvilági mondáinak mintegy visszhangját találjuk meg népmeséink motívumaiban. Ez adatok és számos hasonlók bizonyító voltát elismerte mindenki. Az angol iskola és *Wundt* bennük sejtve a legfőbb kritériumot, az egész mai műfajt habozás nélkül visszavezették primitív ősvilágba, ősidőkbe. Tény viszont, amit láttuk *A. Aarne* megállapítása is; szerkezetileg e kezdetlegèa történetkéek és meséink felépítési módja között valóban rendkívüli a különbség; a bennük nyilatkozó világnézeti eltérés (szerelem, szellemek hatalmának legyőzése) sem mellőzhető vonás. Amazok felépítése praelogikus gondolkozásból fakad, viszont meséink a mai logikus észjárás termékeinek bizonyulnak. Vájjon az angol ősidőkből származtatás és a finn modernebbnek minősítő magyarázat, ha már mindkettő mellett ily nyomós érvek szólnak, kiegészíthetők-e egymással?

Azt hisszük igen. Sőt a kettő kölcsönösen megvilágítván egymást, a valódi tényállás felismerését könnyíti meg. Ama primitív törzsek epikumai népmeséknek, a fogalom mai értelmében határozottan *nem* tekinthetők. Minősíthetjük mondáknak, de semmikép sem meséknek. Viszont mai meséink *alkotó elemei, motívumai* nem egyebek a kezdetleges világból vett egyes rövid mondáknál. A népmese tehát apró primitív mondákból tevődött össze, mint a mozaikkép egyes színes kis kődarabokból. A mondáknak általában, akár ősieik, akár újabb keletke-

zésűek, kettős életnyilvánulásuk van. Társulnak, halmozódnak (1. mondakörök) s ismét szétesnek alkotó elemeikre. Psychikus vonzástörvénynek engedelmessé válnak akkor, midőn a tartalmukat kitevő analóg emlékképek alapján összeállnak laza csoportokba; majd egy felbukkanó erősebb vonzás, valamely szorosabb analógia az ad hoc kapcsolatot megrontja és újabb csoportosításba tömöríti.

Viselkedésben emlékeztet ez a folyamat a chemia elematomjainak társulási módjára, melyek épígy alkothatnak lazább keveréket vagy szorosabb vegyületet, de amint valamely kívülről ható erősebb affinitás jelentkezik, az egyesülés megszűnik és más összetételbe csoportosul. Fő hasonlóság pedig abban nyilvánul meg, hogy az elemek itt is, ott is önmagukban állandók maradnak, időtlen-idők óta változatlanok. Innen magyarázható *mesemotívumaink* azonossága a primitív mondaekben találhatóakkal. Az eredeti kis mondaegységek e biológiai törvénynek engedelmessé válnak, a nagy idők folyamán számtalan társuláson mentek át. Maguk ezalatt nem változtak, de kapcsolódásuk módja haladt a kulturfokkal, mikor is a társítást más-más eszmekörű emberek végezték. Az időközben keletkezett újabb mondarészletek – mert ezekkel is számolnunk kell – szintén közbeiktatódtak, újabb világfelfogást vev az ősiek közé. Ebben a chaotikus folyamatban volt, kellett lenni aztán időszaknak,; midőn az eseménysort már nem mondai, hitelesnek tartott' adatokul mondták el, mikor a hitvilág lassú, de gyökeres átalakulásával az egykor vallási hitelt élvező mondatartalmak elvesztették komoly jelentőségüket, pusztá fantasztikumokká, a képzelet játszi, kedves, de nem igaz termékeivé váltak, mikor ezeket szórakozásul kezdték emlegetni s a játszi képzelet szabadon csoportosította őket tetszése szerint és mások tetszését keresvén vele. A most már másképp értékelt motívumok-, az átalakulás következtében *mondaelemekből meselemekké* váltak és másféle hivatást kezdtek teljesíteni. Mire valók voltak tehát e hitelüket vesztett történetké a későbbi időkben, vagyis miféle fenntartó erő, pszichikus ok tartotta őket tovább is életben? Erre a különféle korokból érdekesen egybehangzó adataink vannak.

Az u. n. Westcar-Papyrus, amely kb. 1700 évvel íródott Kr. e., egy keretes varázslómese töredékeit őrizte meg. Ebben olvasható a következő részlet: „Egy napon Kufui (Cheops) fáraó unalmat érzett és nem tudta idejét mivel eltölteni. Elhívatta ezért tanácsadóit és rokonait s kérdé, nem tudna-e közülük valaki holmi történetet elmesélni?” Erre előálltak fiai és atyjuk szórakoztatására egy-egy varázslómesét adtak elő. (G. Maspero: Les contes populaires de l’Egypte ancienne. 4. 24). – Kr. u. X. századból való az arabok első irodalomtörténeti műve, a Kitáb el Fihriszt, amely az 1001 éj meséiről szólva, megelíti, hogy ezt a könyvet állítólag I. Artaxerxes leányának: *Humáinak* számára írták, majd hozzát teszi: „Az igazság pedig az, amint Allah akarja, hogy az első ember, aki ilyen éjjeli történeteket mondatott el magának Nagy Sándor (Iszkender) volt; többeket tartott maga körül, akik mesélni szoktak neki s ezzel felvidították. De nemcsak mulatságból hallgatta, hanem megakarta belőlük tanulni, mikép kell az emberekkel óvatosnak és elővigyázónak lennie. Utána a Hezár Afszánét (arabul: 1001 éjt) más királyok is használták hasonló célra. Én többször láttam, de igazság szerint silány könyvnek tartom, teli együgyű históriákkal.” (1. Ethnographia, 1919. 50. 1.) – A perzsa „1001 nap” c. szintén keleti mesegyűjteményben Moradbak meséje így kezdődik: „Hudzsiazs perzsa király nem tudott aludni s rosszkedvében kegyetlenkedni kezdett. Hogy betegségén és a lakosok életveszedelmén segítsen, orvosa mesemondókat hívatott eléje s ez lett álmatlanságának egyetlen ellenszere.” (Chauvin: Bibliog. des ouvr. arabes, VI. 95.) – Az emlékezetes bagdadi kalifa, Harun al Rasid, állandóan mesemondókat tartott maga körül, közülük Aszmái, Husszein és Alcháli neveit a történelem is megörökítette.” (Hammer: Rosenöl II. 54. sz. a.). A mesélés lelki hatására jellemző az uralkodó következő esete. Egyidőben került szemét az álom és megundorodott mindentől; előszólitotta eunuchját, Mazrurt, gondoskodjék szórakoztatásáról. Ez egymásután ajánlgatta neki: sétáljon kertjeiben, menjen háremébe mulatni, kincseit nézesse, beszéljen vezéreivel és tudósaival. Semmi sem felelt meg neki. Kétségbeesésében Mazrur felajánlja, szórakozásul üttesse le az ő fejét; végre mesélőket hozat s a kalifa felderül, sőt

sikerül később el is aludnia. (Az 1001 éj Mandzsab történet elején, Burton-fordítás XI. 197.) – Augustus császár is, hogy fáradtságát elfeledje, fabulatores-t hozatott magának (Sueton: Octavius 78.) hasonlóképp Tydorel breton király, akit a nantesi polgárok szórakoztattak mesélésükkel. (G. Paris. Romania, VIII. 66.)

Feltűnő ez adatokban, hogy az illető fejedelem mindig *este* meséltetett magának és többnyire álmatlanság ellen használja ellenszerül. Ugyanezt megfigyelhetjük világszerte a mai köznépnél. Ennek a különös viselkedésnek kell valami általános, bizonyára lélektani okának lenni, ami idővel ki is derült.

Nem azért mesélgetnek az emberek világszerte kivétel nélkül *este* lefekvés előtt, mintha napközben nem érnének rá. Téli időben lenne egész nap bőséges alkalom reá, ép úgy a déli pihenőkön, vagy rossz idő esetén, de mégsem e pihenőket használják fel. A megrögzött szokásnak belső szervi (biológiai) okai van, k, amiről persze sem a nép fia, sem a régi uralkodók nem bírtak tudomással, de ösztönszerűen e szerint cselekedtek. Az alap ok t. i. az ember *szervi tényezőinek* az u. n. *egyensúly törvényé*-ben rejlik, amire pld. *Herbert Spencer* egész szociológiai rendszerét alapította. Tudvalévő, hogy a dolgozó köznép, napi munkája alatt bizonyos szervi elemeket (izomzatot), kihasznál, amik estélig vértelenné válnak, esetleg toxinokat termelve, a fáradtság közérzetét váltják ki az igénybevett testi elemekből. Kérdés, miért nem pihenteti most már ezeket azáltal, hogy esti étkezés után nyomban lefeküdnék aludni? Mert nem ezt teszi.

Ébren marad még, összegyűl a háznép, a szomszédság beszélgetésre; majd később mesélgetésre kerítenek sort és csak azután, néha jó későn pihennek le. Magyarázata az, hogy az elfáradt testi tényezőkkel szemben egész napi mechanikus munkája mellett *szellemi* (lelki) szervi tényezői: agya, gondolkozása, képzelete nem voltak napközben kellőképp kihasználva, nem foglalkoztatta, tehát ki sem fárasztotta őket. E szellemi szervek bővérűek maradtak, tumescensállapotban voltak még késő este is. Élénk aktivitásuk ébrentartaná, nem tudna aludni tőlük. Ilyenképpen a szervezetben egyenlőtlenség állván elő

(fáradt testi szervek mellett friss, pihent szellemiek egy szervezetben), az egészségileg kívánatos kiegyenlítődés ez esetben csak úgy jöhet létre, ha mialatt kimerült testi fizikumra pihen, a szellemi bővérűséget annak foglalkoztatásával levezeti. Lelkét, eszét, képzeletét kell tehát még foglalkoztatnia, hogy a szervezet a maga egészében egyenletes tónusba kerüljön és egész művoltában alkalmassá váljék a teljes pihenésre, az alvásra. Az esti sorrendben sajátzerűen mindig a mesélgetés az utolsó, amely a figyelmet a napi eseményekről elvezeti a fantasztikumok országába, áthidalja az álom imbolygó képeihez. Ebben rejlik az említett *Laistner*-féle álomelmélet jelentősége is. A mesélgetés tehát egyéb tulajdonságain kívül legjobb *altató*, a legtermészetesebb *somniferum*.

Ez a talán hosszadalmas kitérő magyarázatát adja annak, hogy miért maradt fenn a mesemondás ős időktől máig s miért él tovább neki oly kedvezőtlen viszonyok közt is csorbítatlan élelenségben.

Előbbi példáink sorozata egyéb tanulságokat is rejt magában. Mindenek előtt azt, hogy a szórakoztató mesélgetés felkerültét *történeti időponthoz* kötni nem lehet, csak *kulturfo*khoz. Emitt korábban (az egyiptusiaknál negyedfélezer év előtt), máshol később áll elő a helyzet, hogy a primitív, vagy félbarbár ember tételes vallásrendszerre tér át s vele egykori animisztikus mondái elvesztik komoly jelentőségüket, de fennmaradnak hagyományként továbbra is, mint mesemotívumok. Igazolják adataink másfelől azt, hogy a mese aránylag valóban késői termék, fejlettebb világnézet szükségszerű szüleménye; hagyományraktár, hova a szerepüket eljátszott ősvallási emlékek egy helyre gyűjtetnek s hivatást cserélnek annyiban, hogy időnkint a lelki váltógazdaság kívánalmi szerint elővétetnek szórakoztatóul, elterelőül s mint lehető legegyszerűbb művészi szükséglet, öntudatlan tömeglélektani szerepet tölt be. így születik meg a népmese s innen kezdődik *története*.^ Ez a történet egy ideig emelkedő irányt követ.

Fejedelmek, előkelők házai szerződtetik, vagy lekötik az ügyesen kombináló mesélőket, ezek termékei is egyre tökéletesednek az előállott versenyben. Ennek eredményei azok a mes-

téri szövegek, amelyek a keleti irodalomban belőlük fennmaradtak. – A divat aztán a legfelső osztályból alászüremlik szélesebb rétegekbe; az amott közkeletű darabok vándormesélőknek ajkára kerülve, elterjednek a köznép között. Az egyre dúsbabb termelés szelekczióra vezet; csak az ügyesebb, a közízlésnek megfelelőbb dolgok maradnak meg, a többi kivész az emlékezetből. Kialakul végül mindebből az a helyzet, hogy a nép egy bizonyos mennyiségű felülről kapott, tehát kezdettől fogva műtermékek készült mesét megtart; ez a mennyiség megrögződik nála, mint állandó mesekincse, amelyhez a magáéból alig tesz újat, de alig is felejt belőle valamit. Ezalatt odafönn a kiváltságosok meséje továbbra is irodalmi csemege marad, mindjobban csiszolódik, finomul, tökéletes formájában azután lejegyzésre kerül s előállnak a kelet híres mesetárai: a *Pancsatantra*, *Tripitaka* (Három kosár), az *Avadanyák* (*Buddha* más-más megtestesülései), a XI. századi *Somádévá* átírásában fennmaradt óriási *Kathásarit-sagára* (A mesefolyamok tengere), a perzsa 1001 nap, az arab 1001 éj és e kolosszális mesetárak európai visszhangjai, az egyházi prédikációk számára összeállított példatörténetek: a *Dolopathos*, *Disciplina clericalis*, *Conde Lucanor*, *Gesta Romanorum*, *Arany legenda* stb.

Az európai irodalom *keleti* meseanyaga, melyről beszámolónk elején megemlékeztünk, minden jel arra mutat, hogy irodalmi úton került át nyugatra. Közvetítői azok a hispániai mörök, akik a VIII. században magukkal hozták e mesetömegeket *Afrikán* át *Kelet-ről Hispániá*-ba. Itt félezer éven át életben, sőt írásban fenntartották s ezalatt a velük eleven kontaktusban élő (1. arab egyetemeiket) spanyolok és franciák átvették, eltanulták és hazájukba visszatérve, elterjesztették e termékeket honfiaik közt is. Sőt a később európai hazájukat vesztett arabok nagyrésze továbbra is *Hispániá*-ban maradt; közülök kevesen tértek vissza 500 éves új hazájukból keletre. Írástudóik nagy része is ott maradt, mulláikból szerzetesek lettek, latinul megtanulva, átültették méltán nagyra tartott meséiket baráttársaik használatára, prédikációkat élénkítő példaanyagul. Behatoltak ez irodalmi formát öltött elemek ugyancsak szerzetesek révén a hősmundákba is, mint újabbán *Bédier* nagy művében

(Les légendes épiques. Recherches sur la formation des chansons de geste. I-IV. 1908-14.) kimutatta.

Mind e keleti anyag valóban a XI. és XII. század alatt jut be az európai irodalomba. De korántsem szabad *belőle* arra következtetnünk, mint sokan tették, hogy *Európa* népei *előbb* mesét egyáltalán nem ismertek volna. Feljegyzés ugyan nem igen maradt róluk, de az évszázadokkal korábbi szent legendák motívumai közt lépten-nyomon mesevonásokra találunk. Tüzes fürdő, amely a jámbor áldozat közeledtére kihül és nem árt; követ kötnek rá, hogy a *Tiberis*-be fojtsák, de a kő fenn úszik a vizén (*St. Pantaleon, Acta Sanctorum*, július 27. VI. 412.) mindkettő ősi meseelem, mely széltében ismeretes. *Szent Thekla* csábítója elől hegybe menekül, a mögötte összecsukódó sziklák ruhája csücskét odaszorítják (*Lipsius-Bonnet: Acta Apostolorum apocr.* II. 431.), *Szent György* tüzes vasbocskorral megy börtönébe (AA. SS. ápr. 23. III. 121.); az ártatlanul kiüldözöttnek gímszarvas jó tejet adni (Migne Patr. 565.) stb., közkeletű mesemotívumok. Ezek nem keletiek, hanem régi európai lokális anyag fennmaradt emlékei.

Igaz, még nem teljes mesék! De ismervén az európai meseanyagban számos oly típust, amelynek keleten nyoma sincs (Hófehérke, Jávorfa, Kék szakáll, Madaj rabló, Drosselbart, Halálkoma, Halott vőlegény, Ördög mátkája, Cigány az égben és pokolban stb.), s tekintetbe véve, hogy az óvilágból ismeretes görög és latin mesék is (Polifém, Amor és Psyché, Theseus-monda, Rhodope cipője, Midás-monda)széltében elterjedtek egész Európában, sejteti egyrészt az egyenes kapcsolatot az ókorral, ahol a mese Kelettől függetlenül indult virágzásnak, másfelől kelta anyagnak átmeneti formáiból több kétségtelen példa maradt meg a *Hergest-i* Vöröskönyv VIII. századi gael szövegeiben. Mindez bőséges bizonyítékul szolgál amellet, hogy a XII. század *előtt* Európa népei ismertek teljes meséket s rájuk később a keleti mesék legfeljebb formailag hatottak. A XII. sz. után tehát a mesemondás divatja két áramlatban halad, egyik a felső körök *Kelet*-ről jött irodalmi anyaga, másik a köznép helyi mesetudása; mint két egymástól elszigetelt folyam halad mindegyik a maga útján: egyik a felszínen (az irodalomban) szemmel láthatóan,

másik elrejtve a naiv tömegek lelke mélyén, emlékeiben, mintegy alsó geológiai rétegben, amelyek között persze *diffusio* állandóan cseremozgásban volt.

Utolsó még nem tisztázott probléma, a *vándorlás* kérdése sa vele kapcsolatos kiegyenlítődés tényének magyarázata. *Benfey* szanszkrit elméletéből a vándorlás feltevése szükségkép következett, másféle közvetítéssel nem adhatott volna elfogadható magyarázatot. Az azonos meseanyag az európai népek mai folklórájában szintén csak úgy volt elképzelhető, ha rendes diasporát, következetes szétszóródási fogadunk el. Annyira kézenfekvőnek tetszett a kiegyenlítődésnek ez egyetlen módja, hogy az egymást váltó elméletek sorra átvették a legutolsóig: *Aarne* is erre építi rendszerét. Már pedig nézetünk szerint a metaforikus elnevezés: „vándorlás” szó maga ruganyos jelentésénél fogva végzetes tévedést rejthet magában. Mindenki beleolvasta a szó fogalmának összes reális jegyeit, s a mesét, mint élő valamit képzelte maga elé, amely mozog, halad, terjed, s amely önkénytelenül maga után vonta a másik metaforát: a növényfajok elterjedésmódjára való utalást. Eszerint a mese egy központból (fészekből) indul széjjel, tovarapózik; ahol akadályra lel, megakad, de minél tovább jut, annál inkább veszít eredeti jellegéből, helyi viszonyokhoz simul s alkalmazkodása közben módosul. Tehát minél eltérőbb alakulatra találunk, ez elmélet szerint annál nagyobb utat tett meg s e megfigyelés felhasználásával ki lehetne kutatni az ősfészket, a keletkezés helyét, sőt meg lehetne állapítani az ősfórmát, az eredeti típust. Ez *Aarne* földrajz-történeti (fínn) módszere.

A végzetes tévedés itt abban van, hogy e magyarázattal szemben a mese magától a maga valóságában *nem vándorolj* azt *viszik* vándorló emberek, csoportok magukkal. Ez emberek vándorlásiránya, mozgásútjai pedig kiszámíthatatlanok; ellen nem őrizhető összevisszaság előtt állunk s ha erre, az úgynevezett vándorlásra építjük fel a kutatás rendszerét, tudományos biztosságra sohasem teszünk szert. Szerencsére sem az egyenes elterjedtség magyarázatához, sem a típusváltozatok keletkezéséhez a flora-szerű tovaterjedés elfogadása nem okvetlen szükséges. Egyszerűen kikapcsolhatjuk a vizsgálgódás menetét-

ből, nélküle mit sem veszünk, aminthogy vele sem nyertünk semmit.

A kiegyenlítődés magyarázata ennél egyszerűbb és biztosabb alapot nyer, ha *kultúrtörténeti* megvilágításba helyezzük. Bele kell tekintenünk kissé a középkor életviszonyaiba, közállapotaiba s észrevennünk a roppant különbséget, mely ama kor s a mi időnk közt mutatkozik. A középkori emberről alig tudtuk eddig, hogy jellemében nyugtalan, vándoréletű, akit alig lehet földhöz kötni. Innen a sok drákói rendelkezés, amely megtiltja a hűbéreseknak, jobbágyoknak telephelyük elhagyását. A népvándorlásnak egykor félezred éven át tartó migrációi óta az embercsoportok a középkorban még nem nyugodtak meg. A mai polgárosultság százféle szála, amely egy helyhez köt, még nem érezhető az ő idejükben. Holmijuk alig van, naiv képzeletük hallomás útján szerzett adatokból Paradicsomot ígér nekik más helyen. Könnyű szívvel, könnyű teherrel, kalandvágygyal lelkében mozog és nyüzsög a tömeg kisebb-nagyobb csoportokba verődve Európa egész területén. Ennek az örökös nyughatatlanságnak eredői azután azok a szokások, intézmények, melyek nemzetköziek, mindenkire kötelezők s amelyek tudattalanul ezt a vágyat szolgálják, ennek pszichikus levezetői. Akiknek katonáskodás a mesterségük, zsoldoscsapatokba állnak össze, elvetődnek így a kontinens minden országába; vallásos tömegek kerekednek fel s elzarándokolnak ki gyalog, ki lóháton Rómába, Compostellába, a spanyol tengerpart e legnyugatibb pontjára (hazánkból is számos esetben indult ide búcsújárás), vagy megindulnak egy jelszóra Jeruzsálem felé. Volt eset, mint tudjuk, hogy serdületlen gyermekhad vágott neki a szörnyű útnak. A céhek régi szabályzataiban megvan az utasítás, hogy a mesterlegény menjen világot látni, éveket kell más országokban töltenie: minél több földet járt be, annál nagyobb érdemül tudják be neki, mikor mesterré avatják.

Mindez állandó mozgásban lévő elem viszi magával legkönnyebb terhét: ismereteit, tudását. A hetekig, hónapokig együtt haladók (gyalog vagy lóháton) kölcsönösen kicserélik tapasztalataikat. Hogy az út rövidüljön, idő teljék, szórakoztatóul mesélnek egymásnak. Mindegyik kiad magából a hosszú együttlét alatt min-

dent, ami emlékezetet tárházában megvolt és felszedi másoktól a még ismeretlen, nem hallott dolgokat. Az, emberben a közlésvágy egyensúlyt tart az ismeretlent kívánó mohósággal. Gondoljunk csak *Chaucer* canterbury-i búcsúaira s a novellisták keretes elbeszéléseire. Mindegyik úgyszólván magvetője a maga történeteinek, meséinek, ami sokszorosan megismétlődve más ajkon, a kicserélődésnek oly magas hatványára emelkedik, hogy az ismert néhány száz mese okvetlen eljut mindenhova s a kiegyenlítődés ezzel be is fejeződött.

Már nehezebb kérdés a messze keletről ideplántált történetek esete. *Benfey* karaván-elmélete ehhez nem ad kielégítő magyarázatot. A más oldalról, Hispánián át történt átszüremlés, mint láttuk, tisztán irodalmi természetű volt s különben is tudjuk a változatok tanulmányozásából, hogy az ázsiai mesék inkább otthonosak Európa keletén élő népek folklorejában, mint a nyugati széleken. Az orosz, rutén, délszláv, délolasz, sőt a magyar mesék is több keleti típust és elemet tartalmaznak az angol vagy skandinávnál. A karavánnal való magyarázás az elterjedt hatást véve tekintetbe, vérszegénynek mutatkozik; arányaiban nem elég jelentős ez ismeretlen néhány ember hosszú útja, melyet mindig ugyanazok tesznek meg s ugyanazokkal érintkeznek, ha egyáltalán értik néhány vezetőn kívül egymás nyelvét. A keleti meséknek olyan tömege ismeretes Középeurópában s ezek a tibetieknek oly tökéletes hasonmásai, hogy az áthozatalt és megrögzítést nagyobb arányú és huzamosabban tartó népmozgalomnak kellett véghezvinnie.

A részletkutatások néhány meglepő eredménye azt a meggyőződést érlelte ki bennünk, hogy e termékeket a *nagy népvándorlás* idején keletről jött tömegeknek kellett magukkal hozniok s tarthatták fenn saját hagyományaik között. A feltevés részletes megokolása most messze vezetne, a vizsgálódás sem terjedt még ki eléggé ez új irányban, egyelőre csak annyit látunk, hogy a kutatás e feltevés körül fölötte gyümölcsözőnek ígérkezik. Erős érv e feltevés igaza mellett a mi *magyar mesekincsünk*.

A magyar nép ajkán élő meseanyag világosan kétféle forrásból való. Igen sok benne az olyan típus, amit közép-

európainak nevezhetünk, amelyet az angol, francia, német, skandináv nép ugyanúgy beszél el, mint mi. Ezeket már itt tanultuk el mai hazánkban a vázolt sűrű tömegérintkezés, a középkori migrációk útján. De van ezen felül néhány olyan mesénk is, melyek Európa, nyugatán *nem* ismeretesek, sőt Kelet-Európában sem igen fordulnak elő rajtunk kívül, hanem igenis élnek ugyanezek a csodatörténetek Ázsia közép vidékein a törökös fajú népek ajkán. Ezek közül egyik-másik oly feltűnően egyezik a minékkel, hogy párbeszédekig azonosak. Ez utóbbiakat tehát *magunkkal kellett hoznunk* még a honfoglaláskor keletről s bizonyára még előbb a hun és török-bolgár népektől kellett elsajátítanunk. Ezerévesnél régiebb hagyományok ezek, amiket népünk hűen megőrzött napjainkig. S ebben rejlik a fő becsük. Főnt néhányat említettünk közülük.) Európa többi népeinél előforduló keleti eredetű mesék még régebben, a népvándorlás kezdetén kerülhettek át nyugatra s ezek azok a *Benfey*-mesék, amelyek keleti eredetét magyarázójuk óta senki kétségbe nem vonta.

Íme kereken százéves vizsgálódás történetét tekintettük át. A rengeteg folklore-anyag a tanulmányozás folyamán rendszerbe foglaltatott, a típusok és variánsok osztályokba vannak sorolva. Kérdés: mi elvégezni valója van még a kutatásnak s a vele foglalkozónak? mi biztosat, eredményben jelentőset van reménye belőle nyerhetni? Mert látszólag az eddig felmerült elméletek egymást váltva, egymás hóhéraivá lettek. Egyáltalán nem sisiphusi munka-e az egész fáradozás? – Hiszen a gyűjtés egyre tart, a még ismeretlen nyers anyag temérdek s az új közlésekkel a kutatónak új meg új baja akadhat. Az újonnan felmerülő adatok felforgathatják a mai tetszetős teóriákat; hogyha pedig e lerontó adatok nyomán új feltevés áll elő, azt is megcáfolhatják az utána következő anyaggyűjtés tanúságai! Látszólag csakugyan ez a helyzet. Első ellenvetésünk azonban e gyakran hangoztatott érveléssel szemben az, hogy végkövetkezményében minden tudományos búvárkodásnak ez a sorsa. De meg e merev beállítást nem is fogadhatjuk el teljes érvényűnek. A régiebb teóriák korántsem semmisülnek meg; egy részük mint pozitívum, mindenkorra fennmarad. A feltevések

sorozatával a pozitívumok sorozata is egyre növekszik s aki megfigyeli, észreveheti, hogy *minél későbbi valamely tudományos elmélet, annál több a maradandó s kevesebb a kivető benne.*

Mi is egyre biztosabb talajon járunk. Az újon felgyülemelő anyagtól sem kell tartanunk. A népmese sem kimeríthetetlen tenger; sokkal kevesebb az alapanyaga, mint a járatlanok hinnék. Az állandó típusok összegét már is alaposan ismerjük. Különösnek tetszhetik, de tény, hogy évtizedek óta nem merült fel a nemzetközi gyűjtésben egyetlen új típus sem és nincs is kilátás rá, hogy a további felgyűjtés alatt csak egy is felbukkanjon. A folytatólagos gyűjtésre nem is ezért, hanem a változatok összevetése miatt van szükségünk, bár ezek nagyrésze is már ismert lesz, vagy mint értéktelent, kiselejtezzhetjük.

Ismeretkörünk tehát ki van kerekítve, határai nem tolnak tovább s azon belül adatszerű meglepetés többé nem érhet. Az ismeretanyag ezzel teljes lévén, annak körén belül biztos áttekintéssel haladhatunk végcélunk felé, ami nem más, mint: *a néplélek epikus jellegű tartalmi elemeinek teljes megismerése és évezredekén át történt változásainak megmagyarázása.*

S amit eddig nem említettünk, de mint fontos eredmény a népmese-kutatásnak köszönhetünk, az az, hogy általa megnyílt előttünk némi rés, amely betekintést enged magába a *néplélekbe*, amit pedig 7 pecséttel lezárt titoknak, megfejthetetlen rejtélynek gondolt még nem régen mindenki. Ráeszméltünk arra, hogy a köznép, kivált az analfabéta elérne másképp gondolkodik és ítél, mint a tanult értelmiség. A mi megszokott logikus észjárásunkkal szemben akárhányszor *praelogikusan* gondolkodik. Hisz bizonyos logikátlan babonákban; mentalitásában és tetteiben akárhányszor nem a rendes megfontoltság, hanem a hagyomány misztikus ereje vezeti; szükséglete, vágyai is éhez igazodnak, tehát ezek sem egyeznek a miénkkel. A népmesekutatás rávezetett arra, hogy a modern szociológia; tudományának legközelebbi és legfőbb feladata e népi mentalitás teljes földériteése, amire a napjainkban örvendetesen megindult *falukutatás*, – ha nem kalandozik el s mellékszemponctóktól nem befolyásoltatja magát, hanem megmarad tárgyla-

gosan a szigorú tudományos cél szolgálatában, – fogja majd dan reá a várható feleletet megadni.

Most pedig még a cikkünk elején felvetett általános kérdésre szeretnénk megfelelni. Arra, hogy az emberiség számára *mi értékek* lappangnak a mesekincsben? Mi a nem múltó jelentőségük, mi a kultúrhataladásban a fontosságuk? – *Egyet* már tárgyalásunk folyamán érintettünk. Ez az *egy* látszólag nem tartozik a kultúrához, – annál inkább az emberiség általános életfeltételeihez: t. i. a népmeséknek természetes *álmhozó*, álombaringató szerepe! Tény, hogy a mese jelentőségét veszített szokásemlék ma, de ezért az egy biológiai funkciójáért meg fog maradni az idők végtelenéig, míg csak az emberi szervezet a maga összetételében meg nem változik. íme a mese divattól, áramlatoktól mentes örök emberi hivatása!

A másik már a *tudományt*, kulturismereteket érinti közelebbről. Az előzőkben nem volt elég alkalom arra, hogy a motívumok *őstörténeti értékét* kellőképp kiemeltük volna. Az etnológiában nem jártas olvasónak nehéz azt elképzelni, hogy azok a lenézett fantasztikumok, azok a furcsa, bizarr képzeleti ötletek, amik a mesékből lépten-nyomon kiütköznek, voltaképp az évezredekkel ezelőtti normális gondolkodás maradványai.

Csak aki a ma élő ősalapotú népek szokásait, hagyományait, észjárását tanulmányozza, az előtt lesz világossá, hogy e különös jelenségekben voltaképp ráismer azokra a mozzanatokra, amikre a népmesékből gyermekkora óta emlékszik. Ezeknek a hagyományoknak későbbi tudatos összeszerkesztései, mint láttuk, a népmesék.

A kutató tudomány szemében ma már nem is e kisebb-nagyobb ügyességgel egybeállított történetek maguk, de azok ősi mozaikdarabjai az értékesek. Valóságos archeológiai kincsbánya áll bennük rendelkezésünkre és segítségükkel, amire sose gondoltunk volna, úgy tanulmányozhatjuk a letűnt évezredek emberének életét, hitét, gondolkozását, mint az őstörténeti múzeumokban kiállított, borostyánkőbe merevült őskori legyeket.